

A Comparison of Charismatic Leadership in Political Sociology with the Master-Disciple Relationship in Sufism (With a Focus on Imam Khomeini's Leadership in the Islamic Revolution)

Leila Baiat^{*}, Amir Javanaraste^{}**

Alimohammad Hazeri^{*}**

Abstract

Many analysts consider the relationship between Imam Khomeini and the people to be a key factor in the victory of the Islamic Revolution. Various sociological theories exist about revolutions, particularly those that emphasize the role of the leader. One such theory is the charisma theory, which shares similarities with the master-disciple relationship. Imam Khomeini, with his mystical background, was followed unconditionally by the people as the leader of the Iranian Revolution. This article examines the nature of the relationship between Imam Khomeini and his followers from the perspective of charisma and master-disciple theories. The findings of the article suggest that the relationship between Imam Khomeini and the people was neither purely charismatic nor purely master-disciple, but rather a combination of the two. In other words, some segments of the population were influenced by a charismatic relationship with Imam Khomeini, while others were influenced by a master-disciple relationship. Differentiating between these two types

^{*} Ph.D. Islamic Sufism and the Thoughts of Imam Khomeini major, University of Religions and Denominations, Qom (Corresponding Author), leilabaiat09@gmail.com

^{**} Assistant Professor of Mysticism, Qom University of Religions and Religions, Qom, Iran, amjavan@gmail.com

^{***} Associate Professor of Sociology, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran, majid6688@jmail.com

Date received: 16/02/2024, Date of acceptance: 01/06/2024

of relationships is not an easy task, and the goal of this article is not to distinguish and separate these two concepts.

Keywords: Revolution, Imam Khomeini, Sufism, charisma, master-disciple, people.

Introduction

The relationship between Imam Khomeini and the Iranian people was a pivotal factor in the success of the Islamic Revolution. A significant portion of the Iranian populace followed Imam Khomeini unconditionally, driven by a deep-rooted faith in his leadership and his pursuit of divine goals. This unwavering allegiance was cultivated through the people's experiences of his intellectual prowess, courage, and moral integrity. In the realm of Sufism, such a relationship is often described as that between a "marid" (disciple) and a "mureed" (spiritual master).

Sociological theories of revolution frequently emphasize the role of charismatic leadership. The concept of charisma posits that certain individuals possess extraordinary qualities that inspire devotion and loyalty among their followers. Many scholars have applied this theory to analyze Imam Khomeini's leadership during the Iranian Revolution. However, given Imam Khomeini's profound background in Sufism, it is worth exploring whether his mystical beliefs and teachings played a complementary or even primary role in mobilizing the masses. In other words, can we attribute Imam Khomeini's influence solely to charisma, or did his Sufi teachings provide an additional layer of meaning and motivation for his followers? If the latter is true, which specific Sufi concepts and practices facilitated his ability to inspire

Materials & Methods

Every research endeavor, contingent upon its subject matter and research questions, adopts a specific methodology to substantiate its claims and provide answers. Scientific research, aimed at discovering, describing, and explaining objective and subjective realities, invariably relies on real-world references. Logic, coupled with empirical observations, constitutes the indispensable tools of the scientific method. In the realm of science, the veracity of propositions and assertions cannot be solely contingent upon logical foundations. This is because logic is exclusively concerned with valid and sound arguments, not with empirical realities. Sole reliance on logical reasoning, devoid of empirical investigation, does not constitute science. Given the nature of this study, which does not fall within the category of empirical research

and instead focuses on a comparative analysis of the concepts of "charisma" and "marid mureed" within two distinct epistemological domains, it will necessarily adhere to the rules and principles of logic to answer the research questions.

Considering the subject matter of our study, namely the concepts of charisma and marid mureedi, we will observe that the relationship between these two concepts is logically one of genus and species, with specific instances being demonstrated. Given the theoretical nature of this study, a library-based approach and textual analysis technique have been employed. To this end, reputable texts on Sufism and sociology have been consulted. After extracting the definitions of "charisma" and "marid mureed," an endeavor has been made to find answers to the research questions, namely, to discover the logical relationship between these two concepts.ch widespread devotion?

Discussion & Result

The relationship between a leader and their followers plays a pivotal role in historical and social developments. The Iranian Islamic Revolution serves as a prime example of this influence. This paper examined the nature of the relationship between Imam Khomeini and his followers. We explored the definitions of "marid and mureed" in Sufism and "charisma" in sociology. Subsequently, by comparing these two types of relationships, we analyzed their similarities and differences in the context of Imam Khomeini's relationship with his followers. Our analysis indicates that Imam Khomeini's leadership was a composite of three types:

Religious Leadership: As a marja-e taqlid (religious authority), Imam Khomeini held religious and spiritual authority over the people.

Charismatic Leadership: Imam Khomeini possessed extraordinary qualities that rendered him a charismatic figure in the eyes of the people.

Mystical Leadership: Due to his spiritual stature, Imam Khomeini was revered as a spiritual guide and a mystic.

The relationship between Imam Khomeini and his followers was not merely a marid-mureed or charismatic relationship, but rather a unique blend of both. By leveraging his personal attributes, compassion for the people, and history of struggle, Imam Khomeini was able to garner the trust and obedience of the masses. Moreover, his personality set him apart from other religious and political leaders, characterized by humility, simplicity, courage, and decisiveness. Our research

reveals that it is challenging to distinctly separate the aspects of the marid-mureed and charismatic relationships within Imam Khomeini's leadership. To facilitate this analysis, we categorized Imam Khomeini's followers into three groups: imitators, mystics, and charismatic followers. This is because a significant portion of the people were not merely imitators of Imam Khomeini but rather were introduced to him during the revolution and were influenced by his charismatic qualities. Additionally, there was a fourth group whose alignment with Imam Khomeini's leadership was motivated by political objectives. Consequently, it must be acknowledged that the most pervasive aspect of Imam Khomeini's leadership during the revolution was his charisma, which was enhanced by other dimensions. It is conceivable that without this charismatic dimension, the revolution under Imam Khomeini's leadership might not have been realized. However, the absence of the mystical or religious authority dimension would not necessarily lead to the same conclusion.

Conclusion

This research aimed to investigate the nature of the relationship between Imam Khomeini and his followers. The findings indicate that this relationship was a unique blend of three types of leadership: religious, charismatic, and spiritual.

Imam Khomeini's religious leadership, as a *marja' al-taqlid* (source of emulation), formed the foundation of many people's following. His charismatic leadership, characterized by outstanding personal qualities, played a pivotal role in garnering the support of the masses. Additionally, Imam Khomeini's spiritual leadership, as an *'arif billah* (knower of God), provided him with moral legitimacy and attracted a group of followers.

Analyses reveal that while Imam Khomeini's charismatic leadership was instrumental in the success of the Islamic Revolution, other dimensions of his leadership were also significant. Imam Khomeini's followers can be categorized into four main groups: imitators, spiritual seekers, charismatic followers, and political followers, each joining him for their own specific reasons.

In conclusion, the complex and multifaceted relationship between Imam Khomeini and his followers was a key factor in the success of the Islamic Revolution in Iran. This relationship was a combination of religious, political, and social factors and demonstrated Imam Khomeini's ability to create a widespread and inclusive movement.

مقایسه رابطه کاریزماتیک در جامعه‌شناسی سیاسی با رابطه مرید مرادی در عرفان (باتکیه بر رهبری امام خمینی در انقلاب اسلامی)

لیلا بیات*

امیر جوان آراسته**، علی محمد حاضری***

چکیده

تحلیلگران بسیاری، رابطه امام خمینی (ره) با مردم را یکی از عوامل کلیدی در پیروزی انقلاب اسلامی می‌دانند. نظریه‌های مختلفی در جامعه‌شناسی درباره انقلاب‌ها وجود دارد، به‌ویژه نظریه‌هایی که بر نقش رهبر در انقلاب‌ها تأکید می‌کنند. یکی از این نظریه‌ها، نظریه کاریزما است که شباهت‌هایی به رابطه مرید و مرادی دارد. امام خمینی با سابقه عرفانی خود، به عنوان رهبر انقلاب ایران، از سوی مردم مورد پیروی بی‌چون و چرا قرار گرفته بود.

این مقاله به بررسی نوع رابطه امام خمینی با پیروانشان از منظر نظریه‌های کاریزما و مرید و مرادی می‌پردازد. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که رابطه امام خمینی با مردم نه صرفاً کاریزمایی و نه صرفاً مرید و مرادی بوده است، بلکه ترکیبی از این دو نوع رابطه بوده است. به عبارت دیگر، بخش‌هایی از مردم تحت تأثیر رابطه کاریزمایی و بخش دیگر تحت تأثیر رابطه مرید و مرادی با امام خمینی قرار داشتند. تفکیک دقیق این دو نوع رابطه کار آسانی نیست و هدف این مقاله نیز تمایز و تفکیک این دو امر نیست.

* دکتری، عرفان اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی (ره)، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران (نویسنده مسئول)،
leilabaiat09@gmail.com

** استادیار تصوف و عرفان، دانشگاه ادیان و مذاهب قم، قم، ایران، amjavan@gmail.com

*** دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، majid6688@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۱۲

کلیدواژه‌ها: انقلاب، امام خمینی، عرفان، کاریزما، مرید- مراد، مردم.

۱. مقدمه

رابطه امام خمینی(ره) با مردم، یکی از عوامل کلیدی در پیروزی انقلاب اسلامی بود. بخش قابل توجهی از مردم ایران، بدون هیچ چشم‌داشتی، با تمام وجود پیرو امام خمینی بودند و دستورات ایشان را بدون توجه به سود و زیان خود اطاعت می‌کردند. تجربه مردم از مواضع فکری، شجاعت، دلیری و سلامت نفس امام خمینی، به ایمان قلبی آنها به او و اهداف الهی‌اش منجر شده بود. در پرتو همین تجارب و سابقه بود که به تدریج نوع رابطه امام با مردم به تبعیت و اطاعت و پیروی تمام عیار تبدیل شد. در عرفان، از این رابطه با عنوان "مرید و مرادی" تعبیر می‌شود. در این رابطه، شیخ تسلط کامل بر مریدان خود دارد و مریدان در عمق جان خود به تبعیت و پیروی از مراد یا قطب ایمان قلبی دارند. در کتب عرفانی، آداب و توصیه‌های بسیاری درباره این رابطه بیان شده است. در این رابطه، پیر با اشراف کامل بر حالات مرید خود، سعی در هدایت و رساندن او به سعادت دارد. در جامعه‌شناسی، نظریه‌های مختلفی درباره انقلاب وجود دارد، به‌ویژه نظریه‌هایی که بر نقش رهبری در انقلاب‌ها تأکید می‌کنند. یکی از این نظریه‌ها، نظریه کاریزما است. طبق این نظریه، رهبر کاریزما نقشی کلیدی در هدایت انقلاب دارد. این نوع رهبری، ایمان قلبی و اطاعت بی‌چون و چرای پیروان را به همراه دارد. رهبر به واسطه ویژگی‌های کاریزمایی خود، تسلط فوق‌العاده‌ای بر پیروان خود دارد و می‌تواند از این ویژگی برای پیشبرد اهداف خود استفاده کند. پیروان نیز بدون اتکا به ترس یا قانون و وظیفه، با جان و دل از او پیروی می‌کنند. بسیاری از جامعه‌شناسان با استفاده از نظریه کاریزما سعی کردند نقش امام را در انقلاب و پیروزی آن نشان دهند. اما از سوی دیگر، امام خمینی از نظر سوابق علمی و گرایش‌های فکری و اعتقادی، یک عارف بود. با سابقه سنگین عرفانی، در ابتدای مراحل فعالیت‌های علمی، بیشترین آثار و کارهای ایشان در رابطه با عرفان بوده است و بعداً در سنین میانه عمر به سمت مباحث فقهی و ... گرایش پیدا کرده است. لذا شاکله شخصیت عرفانی و آموزه‌های عرفانی ایشان در گویش و رفتارشان قطعاً وجود دارد. سوال اصلی این است که صرف نظر از ویژگی‌های رهبری کاریزما آیا می‌توانیم نشان دهیم که سابقه عرفانی امام و آموزه‌های عرفانی می‌تواند یک کارکرد تقویتی مشابه کارکردی که در نظریه کاریزما

مطرح است برای انقلاب داشته باشد یا نه؟ اگر بله، کدام آموزه و کدام مباحث عرفانی می‌تواند این کنشگری و نقش امام را توضیح دهد؟

۲. پیش فرض و روش پژوهش

پیش فرض این پژوهش آن است که شخصیت عرفانی امام در رهبری ایشان نقش داشته و ایشان با استفاده از این ویژگی، قادر به بسیج توده‌های مردم به سمت پیروزی انقلاب بوده‌اند.

هر پژوهش با توجه به موضوع و سوالاتش، روشی خاص برای اثبات ادعا و پاسخ به سوالات اتخاذ میکند. در پژوهش‌های علمی که به دنبال کشف، توصیف و تبیین واقعیات عینی و ذهنی هستند، همواره به مرجعی در دنیای واقعی استناد میشود. منطق به همراه مشاهده‌های واقعی، ابزار ضروری روش علمی به شمار می‌آیند. در علم، درستی احکام و ادعاها نمیتواند صرفاً متکی به مبانی منطقی باشد. چرا که منطق تنها با استدلال معتبر و روا سر و کار دارد، نه با واقعیات تجربی. توسل صرف به استدلال منطقی بدون مطالعه و بررسی واقعیات تجربی، علم محسوب نمیشود. با توجه به ماهیت این مطالعه که از جنس مطالعات تجربی نیست و به مقایسه دو مفهوم "کاریزما" و "مرید مرادی" در دو حیطه معرفتی متفاوت می‌پردازد و کاملاً صبقه نظری دارد، ضرورتاً از قواعد و اصول منطقی جهت پاسخ به سوالات پیروی خواهد کرد. لازم به ذکر است که بررسی‌ها و مطالعات مقایسه‌ای، یکی از روشهای موثر در شناخت و فهم است. در یک بررسی مقایسه‌ای، ابعاد و جنبه‌هایی از موضوع درک و فهمیده میشود که در غیر این صورت دستیابی به آنها اگر غیرممکن نباشد، بسیار دشوار خواهد بود. مطالعه مقایسه‌ای نظری عمده‌تاً دربردارنده سه هدف عمده است: ۱_ شناخت و دستیابی به زمینه‌های مشترک بین موضوعات مورد مطالعه ۲_ دستیابی به وجوه اختلاف بین آنها ۳_ دستیابی به دیدگاه‌های جدید یا ترکیبی که ریشه در هر دو موضوع داشته باشد. این گزارش تحقیقی عمده‌تاً در راستای دو هدف اول شکل گرفته است یعنی جست و جوی مشابهت‌ها و اختلافها. اگرچه از منظری دیگر میتوان آن را یک نوع بازسازی اندیشه عرفانی با مفاهیم زبان و ابزار فکری جدید یعنی علم جامعه‌شناسی دانست. به هر حال به اقتضای نوع مطالعه استفاده از قواعد منطق جهت مقایسه دو مفهوم کاریزما و رابطه مرید مرادی ضروری است. از لحاظ منطقی وقتی دو مفهوم را با یکدیگر مقایسه کنیم نسبت آنها با توجه به مصادیقشان از چهار حال خارج نیست (مظفر

۱۳۶۸ (صفحه ۸۰) ۱_ یا در تمام افراد و مصادیق با یکدیگر شریکند. تساوی ۲_ یا هر یک از آنها شامل تعدادی از مصادیق دیگری است. عموم و خصوص من وجه ۳_ یا یکی از آنها شامل تمام افراد دیگری است نه برعکس. عموم خصوص مطلق ۴_ یا اینکه هیچ فرد و مصداق مشترکی ندارند. تباین. با توجه به موضوع مورد مطالعه ما یعنی مفهوم کاریزما و مرید مرادی خواهیم دید که رابطه این دو مفهوم بلحاظ منطقی از نوع عموم و خصوص من وجه است که موارد و مصادیق آن را در مطابقت نشان خواهیم داد. با توجه به ماهیت نظری این مطالعه، از روش کتابخانه ای و تکنیک تحلیل متن استفاده شده است. بدین منظور، به متون معتبر عرفانی و جامعه شناسی مراجعه شده و پس از استخراج تعاریف "کاریزما" و "مرید مرادی"، به دنبال یافتن جواب سوالات پژوهش یعنی کشف رابطه منطقی این دو مفهوم اقدام شده است.

۳. پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهشی که به مقایسه این دو نوع رابطه پردازد، انجام نشده است. با این حال، می توان به چند کتاب و مقاله اشاره کرد که به هر یک از این دو نوع رابطه پرداخته اند: کتاب ها:

- رهبری و انقلاب، نوشته حسین حسینی، نشر پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، چاپ اول، به بررسی نقش امام خمینی در انقلاب اسلامی از نگاه جامعه شناسی می پردازد.

- نقد و ارزیابی نظریه کاریزمایی در تبیین رهبری امام خمینی، اثر بهرام اخوان کاظمی، نشر مرکز اسناد انقلاب اسلامی. این اثر در پی آن است تا نشان دهد که علیرغم تلاش برخی نویسندگان و پژوهشگران خارجی و داخلی برای تعیین نسبت نظریه کاریزمایی با رهبری حضرت امام (ره)، چارچوب تئوریک کاریزما از تبیین رهبری ایشان ناتوان است.

- انقلابی پر جاذبه، اثر امیر عظیمی دولت آبادی، انتشارات امیر کبیر، به شرح و بسط کامل نظریه کاریزما و ویژگی ها و آثار آن می پردازد.

مقالات:

- بررسی نظریه‌های رهبری انقلاب با تکیه بر رهبری امام خمینی، نوشته سعید حجاریان، فصلنامه متین، زمستان ۱۳۷۳، شماره ۳۱، نویسنده ی این مقاله، در جهت تبیین جایگاه و رفتار رهبران، پاره ای از نظریه های مربوط به رهبران جنبش های دینی را ارائه می کند.

- زمانی بین زمان‌ها، امام، شیعه و ایران، اثر لیلا عشقی، فصلنامه متین، سال ۱۳۸۷، شماره ۳۱، در این مقاله نویسنده با طرح نظریه حادثه و تطبیق آن با حادثه عرفانی به ذکر برخی نمونه های تاریخی پرداخته است که از جمله آنها می توان به حادثه انقلاب ایران اشاره کرد. منظور از حادثه اینجا مقطعی است که زمان فانی و ملک با زمان باقی و ملکوت ملاقات می کند.

- "تکامل یا کاریزما"، نوشته علی ذو علم، نشریه زمانه، مهر ۱۳۸۴، شماره ۳۷، به بررسی خصوصیات فردی، پایگاه و خاستگاه اجتماعی، و رویدادهای تاریخی به عنوان زمینه ای مهم جهت ظهور نقش رهبر برای شخص یا جریانی می‌پردازد.

- "فرهنگ شیعی و کاریزما در انقلاب اسلامی ایران ۱۳۵۶ و ۵۷"، نوشته حسین حسینی، مدرس علوم انسانی، زمستان ۱۳۷۸، شماره ۱۳، با استفاده از رهیافت رهبری کاریزمایی ماکس وبر و تئوری همانند سازی اسطوره ای به بررسی چگونگی بسیج سازی مردم توسط امام خمینی می‌پردازد.

- "ارزیابی نظریه کاریزما در تطبیق باواقعیت انقلاب اسلامی ایران"، نوشته علی محمد حاضری، مدرس علوم انسانی، پاییز ۱۳۷۷، شماره ۸، با استفاده از ابزار مفهومی ماکس وبر، به ویژه بحث او درباره انواع سلطه، نظریه کاریزما و روند عقلانیت، جایگاه نظری انقلاب اسلامی را در فرایند تحولات اندیشه سیاسی- تاریخی بازیابی می کند.

با توجه به آنکه در این مقاله سعی بر بررسی رابطه کاریزما و مرید مرادی و تاثیر آموزه‌های عرفانی در رهبری امام و تعیین نوع رابطه پیروان از هر دو جنبه است، هیچ یک از پژوهش های اشاره شده به این موضوع نپرداختند بلکه صرفا به تعریف مفهومی رابطه کاریزما یا بررسی ویژگیهای تاثیرگذار در شخصیت یک رهبر و ویژگی های کاریزمایی شخص رهبر و یا نقد نظریه کاریزما پرداختند. همچنین پژوهشی که بخواهد صرفا به رابطه مرید مرادی از این منظر توجه کند هم نبوده. پژوهش های موجود هم از جنبه توصیفی

درباره مرید مرادی نگاشته شدند. نقطه قوت این پژوهش بررسی هردو رابطه بلحاظ مفهومی و اصطلاحی و بررسی نکات تشبیه و اختلاف هردو به جهت نشان دادن نوع رابطه امام با مردم است، می باشد.

۴. مبانی مفهومی

۱.۴ تعریف جامعه شناسی

جامعه‌شناسی به بررسی و بازنگری در جنبه‌های مختلف محیط اجتماعی می‌پردازد تا به این پرسش‌ها پاسخ دهد که:

چگونه یک جامعه سازماندهی شده است؟ چه عقاید و عاداتی به رفتارهای ما جهت می‌دهند؟ چگونه جامعه به شکل کنونی خود درآمده است؟. (محسنی، ۱۳۷۹: ۱۵-۱۶).

جامعه از پیچیده‌ترین انواع ساخت‌های جهان است. هسته اصلی آن را مردم تشکیل می‌دهند. از ابتدای تاریخ، رفتار اجتماعی انسان‌ها همواره مورد مطالعه مورخین و فلاسفه بوده است. (همان: ۵). پارک، جامعه را محصول کنش‌های متقابل افراد تشکیل‌دهنده آن می‌داند. از نگاه او، جامعه‌شناسی علم رفتار جمعی است به این معنا، اصالت جامعه به انسان است. (کوزر، ۱۳۸۵: ۴۶). برای شناخت دقیق رفتار انسانی، لازم است عوامل فردی و اجتماعی را مورد بررسی قرار دهیم. (همان: ۱۲). انسان باید در چارچوب گروه‌ها و پوش‌های گروهی مطالعه شود. جامعه‌شناسی با روش علمی به تجزیه و تحلیل جریان وقایع و پدیده‌های اجتماعی می‌پردازد. هدف جامعه‌شناسی از این کار، شناخت انسان اجتماعی است. در این پژوهش، جامعه‌شناسی با تعریفی که در بالا ارائه شد، مورد نظر است.

۵. مبانی نظری و الگوی تحلیل

مبانی نظری به نظریه‌ها و مدل‌ها یا مفاهیمی گفته می‌شود که راهنمای پژوهشگر در بررسی متغیرهایی است که می‌تواند او را در پیشبرد تحقیق مورد نظر کمک می‌کند. متغیرهای مطرح در این پژوهش مرید-مرادی و کاریزما در سطح کلی است که هرکدام از این‌ها نیز خود دارای متغیرهای جزئی است.

۱.۵ تفسیر جامعه‌شناختی

هسته اصلی جامعه‌شناسی را می‌توان مطالعه انسان و روابط متقابل انسان‌ها با یکدیگر دانست. از دیدگاه ماکس وبر، جامعه‌شناسی علمی است که به دنبال تبیین علل و تشریح مسیر و پیامدهای رفتار اجتماعی از طریق تفسیر و فهم آن است (وبر، ۱۳۷۳: ص ۳۳)

بر اساس این تفسیر، جامعه‌شناسی به عنوان یک دیدگاه علمی، به دنبال مطالعه افراد و وقایع در یک زمینه اجتماعی وسیع به صورت مفهومی و کیفی است. در این نگاه، هدف بررسی موضوعات و کارکردهای جامعه‌شناسی در معنای وسیع آن نیست، بلکه تمرکز بر بعد مربوط به انسان و رفتارهای متقابل او با دیگران است. یکی از وجوه مهم این روابط، رابطه انسان‌ها با رهبران است.

در جامعه‌شناسی، نظریه‌های مختلفی درباره انقلاب‌ها و رهبران وجود دارد. از میان این نظریه‌ها، می‌توان به سه نظریه اصلی اشاره کرد که توسط ماکس وبر مطرح شده‌اند. دو مورد از این نظریه‌ها به طور مشترک مورد قبول جامعه‌شناسان هستند، اما مورد سوم، نظریه‌ای اختصاصی از وبر به حساب می‌آید.

رهبری سنتی:

در این نوع رهبری، قدرت و مشروعیت رهبر از طریق سنت و آداب و رسوم به او منتقل می‌شود. نمونه‌هایی از رهبری سنتی شامل پادشاهان، فئودال‌ها و رهبران مذهبی موروثی است. تبعیت مردم در این نوع رهبری، بر اساس آداب و رسوم و سنت‌هایی است که در گذشته وجود داشته و رهبران نیز طبق قواعد سنتی موجود در جامعه عمل می‌کنند و تابع سنت‌ها هستند. به عبارت دیگر، این سنت‌ها هستند که آنها را در جایگاه رهبری قرار داده‌اند. (وبر، ۱۳۷۴: ۲۷۳)

رهبری عقلانی-قانونی:

در این نوع رهبری، قدرت و مشروعیت رهبر از طریق قوانین و مقررات عقلانی و توافق عمومی به او اعطا می‌شود. رهبران عقلانی-قانونی از طریق انتخابات یا انتصابات رسمی به قدرت می‌رسند و مشروعیت آنها به عملکرد و شایستگی‌شان بستگی دارد.

رهبری کاریزماتیک:

و بر اشاره می‌کند که در تاریخ بشر، رهبری فقط به دو شکل سنتی و عقلانی-قانونی محدود نمی‌شود. در مواقعی از حوادث تاریخی، استثناهایی (گرچه موقت) وجود دارد که نمی‌توان ادعا کرد نظامات اجتماعی، رهبری‌شان طبق آن دو الگو بوده است. در این موارد، می‌توان نوع سومی از رهبری را تعریف کرد که کاریزما نام دارد. (مشیری، ۱۳۸۴: ۱۱۵؛ وبر، ۱۳۷۴: ۳۹۷؛ ارون، ۱۳۹۶: ۲۱۱؛ حاضری، ۱۳۸۰: ۱۳۳-۱۳۷) (نوع رهبری مورد نظر ما در این متن، رهبری کاریزماتیک است. ارتباط این بحث با عرفان از این جهت است که در عرفان نیز رابطه‌ای مشابه رابطه کاریزما و رهبر با پیروان، تحت عنوان رابطه مرید و مرادی وجود دارد. پیش‌تر گفته شد که انسان و روابط او به عنوان یک پدیده اجتماعی مورد مطالعه جامعه‌شناسی است. از این رو، می‌توان با نگاه جامعه‌شناسی به این موضوع در عرفان پرداخت و بررسی کرد که رابطه امام خمینی با پیروان خود، که محصول آن انقلاب اسلامی به عنوان یک پدیده اجتماعی است، آیا همان قرائت مرید و مرادی در عرفان و یا رابطه کاریزمایی در جامعه‌شناسی است یا فراتر از آن.

۲.۵ رابطه مرید و مرادی

از متغیرهای مطرح در این پژوهش رابطه مرید-مرادی است. نکته شایع درباره عرفان این است که یک امر درونی و فردی است و ارتباطی با جامعه ندارد به این جهت لازم به تذکر است که مراد ما از عرفان، عرفان خانقاهی یا خلوتی نیست بلکه عرفانی است که امکان تعمیم دادن مفاهیم آن در سطح اجتماع است. عرفانی که علاوه بر سعادت فردی به دنبال سعادت جمع و دیگری، به یک معنا عرفان فردی مقدمه برای رسیدن به عرفان جمعی که لازمه آن دستگیری از دیگری است یعنی شرط تحقق آن به حساب می‌آید، است.^۱ در عرفان، لفظ "مرید" و "مرادی" به دو معنای مقتدی - مقتدایی و محب - محبوبی به کار می‌رود و گاه مترادف با هم نیز استفاده می‌شوند.

معنای اول: مقتدی - مقتدایی

۱. مرید: سالکی است که در مرحله سلوک، مبتدی است. او با مشاهده نور الهی در وجود خود به نقص خویش پی برده و در جستجوی هدایت، کمال و سعادت است.

نور الهی او را رهنمون می‌شود و تا زمانی که به مطلوب خود نرسد، از طلب دست بر نمی‌دارد.

۲. مقتدا: کسی است که به نهایت مرتبه کمال رسیده و قدرت ولایت و تصرف در وجود دیگران را دارد. او تمامی مراتب، منازل و مراحل سلوک را با تمام خطراتش طی کرده و به مسیر آشناست. چنین فردی آینه تمام نمای حق است، به این معنا که صفات حق را با توجه به ظرفیت وجودی خود در خود ایجاد کرده و مریدان با مشاهده این صفات مجذوب او می‌شوند. گمشده و طالب خود را به واسطه او می‌یابند. او کسی است که به مرتبه اعیان رسیده است. (کاشانی، بی‌تا: ص ۱۰۸؛ انصاری، ۱۳۸۳: ۱۳۶)

معنای دوم: محب - محبوبی

۱. محب: سالک مجذوب است، کسی که در اثر مجاهدت و ریاضت به مکاشفه رسیده است.

۲. محبوب: مجذوب سالک را گویند. او صاحب حقیقت کشف است که بر اثر توجه و عنایات حق تعالی به آن دست یافته است. (کاشانی، بی‌تا: ص ۱۰۸)

به عبارت دیگر، مرید فردی مبتدی در سلوک است که برای رسیدن به حق، متحمل رنج و ریاضت، مجاهدت و بلا می‌شود. طی مسیر بدون سر سپردگی به راهنما برای او امکان‌پذیر نیست. مراد نیز همان راهنمایی است که نقش هدایت مرید در مسیر سلوک را دارد. او خود طریق را پیموده و به راه آشنا است.

۱.۲.۵ ضرورت وجود راهنما در سلوک

پیمودن راه یا طریق، نیازمند راهنما است. کسی قادر به طی مسیر است که توانسته باشد رفیق خوبی را همراه کند. زیرا، راه سلوک بسیار پر پیچ و خم و خطرناک است. (رازی، ۱۳۸۰: ۱۱۵؛ سهروردی، ۱۳۸۶: ۴۰؛ کبری، ۱۳۹۱: ۱۰۴)

یکی از موارد شایع در این باره، داستان حضرت موسی و خضر است. ایشان چندین سال در خدمت شعیب پیامبر بود تا اینکه به مقام هم‌صحبتی با حق نائل شد و برای دستیابی به علم لدنی حق، خدمت حضرت خضر را کرد. (رازی، ۱۳۸۰: ۱۱۶) وجود پیر

برای سالک و شناخت ویژگی‌ها و مشخصه‌های مراد برای مرید، از لوازم رابطه مرید و مرادی است.

۲.۲.۵ ویژگی‌ها و صفات مراد

شرط تحقق رابطه مرید و مرادی، شناخت ویژگی‌های مراد از سوی مرید است. این شناخت صرفاً عقلی نیست، بلکه روحانی و درونی است. در داستان حضرت موسی و خضر پیامبر و همچنین مولانا و شمس، این مطلب صادق است. به این معنا که مرید در اولین دیدار با مرادش، حس آشنایی قبلی با او را دارد.

در روایت و داستان‌های مرتبط با مرید و مرادی، ابتدا مراد طالب مرید بوده است. چرا که به یک بیان، تخم طلب و محبت از سوی خدا قبل از دیدار در بینشان بوده و پیوند روحانی برقرار است. همانند زمانی که موسی از نشانه‌ی ماهی متوجه محل ملاقات با پیرش شد. یعنی الهام درونی و درک و دریافت و شناخت باطنی از پیر در درون موسی ایجاد شده بود.

اینطور نیست که پیر در اثر دوستی و نشست و برخاست با مرید، بینشان مهر و محبت شکل بگیرد، بلکه از قبل محبت توسط حق، در درونشان ایجاد می‌شود. این مطلب جزو مشخصه‌های مراد نیست، (خطیب زاده ۱۳۹۵: ۶۵۱) ولی ذکر آن لازم است تا متوجه چرایی و اهمیت شناخت ویژگی‌های مراد در عرفان باشیم.

عرفا با اقتباس از داستان حضرت موسی و خضر، ویژگی‌هایی برای پیر بیان کردند که آن را جزو ارکان اصلی مراد می‌دانند:

۱. مقام عبدیت
۲. قبول حقایق از حضرت حق بدون واسطه
۳. دریافت رحمت خاص از مقام عندیت
۴. تعلم علوم از حضرت حق بی واسطه
۵. تعلم علم لدنی از حضرت حق بی واسطه. (رازی ۱۳۸۰: ۱۲۱-۱۲۲)

۳.۲.۵ ارکان شیخیت و مقتدایی

این پنج رکن، بنای شیخیت و مقتدایی است. شیخ علاوه بر این ویژگی‌ها، متصف به اوصافی دیگر چون علم، اعتقاد، عقل، شجاعت، عفت، سخاوت، شفقت، حلم، خوش اخلاقی، ایثار، توکل و ... است. (رازی ۱۳۸۰: ۱۲۲-۱۲؛ سهروردی ۱۳۸۶: ۱۶۵-۱۶۷) مراد در طلب مرید و مرید هم در طلب مراد در جست و جوی یک دیگرند تا در مکان و زمان مناسب به هم برسند. این طلب دو طرفه از عنایت خداوند متعال نسبت به بندگان خاصش نشأت می‌گیرد.

۴.۲.۵ ویژگی‌ها و صفات مرید

از نگاه عرفا، شرط مرید بودن اراده است. اراده پرتوی از صفت مریدی خداوند است و تا زمانی که خداوند این صفت را در روح بنده تجلی نکند، نور ارادت در دل بنده به وجود نمی‌آید و مرید نمی‌شود. (رازی ۱۳۸۰: ۱۲۷) مرید برای وصول به سعادت باید مشخصه اراده را در خود ایجاد کند و با دستگیری پیر از او به حق رسد. برای این منظور، باید آداب و شرایطی را رعایت کند و اوصافی را در جهت مصاحبت با شیخ در خود پرورش دهد. اوصاف مرید عبارتند از:

۱. توبه: مرید باید از تمامی خطاها و گناهان گذشته خود توبه نصوح کند. این اساس کار مرید است.
۲. زهد: سالک باید به کلی از دنیا دوری کند و به قدر نیاز به آن توجه نماید.
۳. تقوا: مرید باید پرهیزگار و درست کار باشد.
۴. صبر: سالک باید نسبت به اوامر و نواهی و اشارات شیخ صبری کند.
۵. مجاهده: سالک باید پیوسته با نفس خود در جهاد و ریاضت باشد.
۶. فتوت: سالک باید جوانمرد باشد و حق هرکس را به قدر توانش به جا آورد.
۷. نیاز: سالک زمانی که به مقامی می‌رسد باید در آن احساس نیاز کند.
۸. ملامت: سالک باید ملامتی صفت و قلندر سیرت باشد و مدح و ذم و قبول دیگران برایش اهمیتی نداشته باشد.

۹. ادب: سالک باید مودب باشد و تا زمانی که در محضر شیخ است، سخنی نپرسیده، چیزی نگوید و اگر حرفی می زند، آن را با آرامش و شمرده بیان کند.

تسلیم: مرید در ظاهر و باطن باید تسلیم تصرفات ولایت شیخ باشد و تصرفات خودش را از خود محو بکند و با توجه به اوامر و نواهی و تادیب های شیخ زندگی کند. به این معنی که همانند مرده نزد غسل باشد. در ظاهر و باطن نسبت به شیخ اعتراضی نداشته باشد. اگر در ظاهر خلاف شرع از شیخ سر زد، باورش بر این باشد که شیخ خلاف نمی کند و از اسرار است و او آگاه تر است. (رازی ۱۳۸۰: ۱۳۰-۱۳۴؛ قشیری ۱۳۷۴: ۷۲۲-۷۴۹؛ همدانی ۱۳۴۱: ۳۲-۳۸. ص ۶۶۴؛ منور ۱۳۶۶: ۳۱۵-۳۱۶-۳۴۰؛ نیشابوری ۱۳۹۹: ۱۸۳)

سالک باید در مسیر بندگی ثابت قدم باشد و با شرط صداقت، عمل کند و با ابتلاها و امتحانات و مشکلات راه، از طلبش منصرف نشده و از ملازمت شیخ دست نکشد. اگر شیخ هزار بار او را از خود دور کرد، نباید انصراف دهد. اگر مرید خودش را به این اوصاف آراسته کند، حتماً به مقصودش می رسد. مطالب بیان شده درباره مرید و مراد بر اساس نگاه عرفا در طول دوره های مختلف است. همه ایشان به چند ویژگی مشترک باور دارند:

۱. مرید و مراد هر دو در طلب یکدیگرند که این طلب به واسطه خداوند ایجاد می شود.

۲. مراد باید خود طی مسیر کرده باشد و به بقای بعد فنا رسیده باشد تا شایستگی دستگیری را داشته باشد.

۳. مرید هم در مقابل مراد همانند مرده نزد غسل باشد.

البته ویژگی ها بسیار است و صرف بیان چند مورد به معنای نادیده گرفتن باقی آنها نیست.

رابطه مرید و مرادی در نگاه غالب عرفا بر این است که مراد یک یا چند فرد را به صورت جداگانه تحت تربیت خود گرفته و متناسب با شرایط و ظرفیت هر کس، توصیه و دستوراتی را ارائه می دهد. اما به صورت عمومی و جمعی با نگاه واحد قابلیت تعمیم ندارد. البته در تاریخ تصوف گروه های اجتماعی بودند که با استفاده از تصوف همانند صفویه توانستند حرکت اجتماعی کنند، اما هیچ یک از شکل رابطه امام خمینی و مردم نبوده است. در این مقاله جنبه جمعی و عمومی آن با نگاه واحد مد نظر است.

۳.۵ کاریزما

واژه کاریزما درباره شخص یا فردی به کار می‌رود که از نظر پیروان، دارای ویژگی‌ها و توانایی‌های کاملاً فوق‌العاده یا فرا انسانی است که انسان‌های عادی از داشتن این توانایی‌ها عاجزند و دیگران به خاطر چنین ویژگی‌هایی مجذوب آن فرد هستند. کاریزما در اصطلاح به خصوصیتی گفته می‌شود که کسی به شخصه یا به عقیده دیگران، دارای قدرت رهبری فوق‌العاده است. در ادبیات یونانی به عنوان نماد زیبایی و جذابیت به کار می‌رفت. کاریزما در لغت به معنای موهبت، جذابیت غیر عادی و دارا بودن صفات ویژه و ممتاز و منحصر به فردی است که مورد پسند و ستایش تعداد زیادی از دیگر انسان‌هاست (کاظمی ۱۳۸۵، ۱۹). جاذبه انفرادی، اثری اجتماعی دارد. واژه کاریزماتیک نیز برای توصیف ابر انسانی به کار می‌رود که فراتر از اراده و اختیار آگاهانه مردم، آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و کمتر کسی توان مقاومت در برابر او، حق انتخاب یا انتقاد را دارد. همچنین مفهومی در ایران باستان است که به رهبری کاریزماتیک نزدیک است. در مفهوم فرّ ایزدی، خداوند برای هدایت مردم، شاهی را مورد عنایت و توجه خود قرار می‌دهد و با هدایت الهی و یاری خداوند، محبت مردم را به سمت او جلب می‌کند و جامعه را به سوی رستگاری رهنمون می‌شود. (رسولی ۱۴۰۰، ۹۴-۹۵) این جلوه از فرّ ایزدی را می‌توان در نظریه کاریزما در دوران معاصر نیز مشاهده کرد.

۱.۳.۵ ویژگی‌های سیادت کاریزمایی

وبر در کتاب "اقتصاد و جامعه" ویژگی‌های کاریزما را بیان کرده که به شرح زیر است:

۱. توانایی‌های فوق طبیعی: واژه کاریزما برای شخصیتی بکار می‌رود که از نگاه پیروان او همانند افراد عادی نیست و دارای توانایی‌های فوق طبیعی و انسانی است. به گونه ای که دیگران توان دسترسی به آن را ندارند چون مرجعش الهی و ویژه است و پیروان فرد کاریزما را به عنوان رهبر تلقی می‌کنند. در گذشته این واژه را برای پیامبران، حکما و قهرمانان استفاده می‌کردند. این افراد مورد احترام پیروان بودند. (وبر ۱۳۷۴: ۳۹۷)

۲. پذیرش از سوی پیروان: پذیرش برای کاریزما از جانب پیروان یک معیار تعیین کننده برای اعتبار کاریزما است. وبر اشاره می‌کند این پذیرش، آزادانه است و با چیزی که

به عنوان نشانه یا دلیل است، تضمین می شود. این نشانه همیشه معجزه بوده و شامل اعتماد به وحی، قهرمان پرستی یا اعتماد کامل به یک رهبر است. اما جایی که کاریزما اصیل است، برای ادعای مشروعیت مبنا نیست. (وبر ۱۳۷۴: ۳۹۸) وجود پیروان، نقش تعیین کننده ای در حیات کاریزما دارند.

۳. از ویژگی های بیان شده برای شخص کاریزما، توانایی و ویژگی های فراطبیعی است که از نگاه پیروان، نوعی موهبت الهی است. عدم بروز این نشانه ها در شخص کاریزما، به معنی از بین رفتن سیادت کاریزما برای پیروانش است. به این معنا که "اگر شخص کاریزما برای مدت طولانی بدون نشانه کاریزمایی باشد. پیروان تصور می کنند که خداوند یا قدرت های سحرآمیز و قهرمانی، او را رها کرده اند. (وبر ۱۳۷۴: ۳۹۸-۳۹۹)

۴. روابطی که در تشکیلات کاریزمایی است، از نوع روابط احساسی می باشد. وبر در این باره می گوید: ستاد اداری یک رهبر کاریزمایی از کارمندان تشکیل نشده است بلکه بر اساس صفات کاریزمایی اعضا است. پیامبر، حواریون خود را دارد، سرور جنگی، مردان برگزیده خود را و رهبر به طور کلی هواداران خود را. چیزی بنام انتصاب یا انفصال یا ارتقا یا ترفیع وجود ندارد. فقط یک دعوت است توسط کاریزمایی. (وبر ۱۳۷۴: ۳۹۹-۴۰۰) پیروان با رهبر کاریزما یک نوع حس قلبی و عاطفی برقرار میکنند به نحوی که اگر لازم باشد از فدا کردن جان خود در راه او ابایی ندارند.

۵. نداشتن تشکیلات اقتصادی: شخص کاریزما رهبری خود را یک موهبت الهی میداند و به همین جهت استفاده از موقعیت برای منبع درآمد، جایز نمیداند. (وبر ۱۳۷۴: ۴۰۱) عمده درآمد کاریزما از طریق هدایا، موقوفه ها حتی رشوه و انعام زیاد است. شخص کاریزما با تلاش برای کسب درآمد یا منابع اقتصادی بیگانه است و هر نوع درگیری با مسایل دنیایی را طرد می کند.

۶. نیروی انقلابی: کاریزما در دوران سنتی یک نیروی انقلابی به شمار می آید. به این معنا که با ایجاد نوعی تغییر ذهنی یا درونی باعث کشش های جدید نسبت به مسائل است.

۷. سرشت غیر معمول: سیادت کاریزمایی در شکل اصیلش دارای سرشت غیر معمول است و نمیتواند استمرار در نسل های بعدی داشته باشد. (وبر ۱۳۷۴: ۴۰۶) به عبارت دیگر، ویژگی کاریزما در نسل جانشینان وی استمرار نمی یابد.

وبر دریافته بود که در تاریخ بشریت به ویژه در عرصه هایی که از نظر دین باوران با حضور پیامبر و مصلحان دینی مواجهیم، بین توده های مومن و رهبران دینی نوعی رابطه اقتدار برقرار است که با ابزار مفهومی اقتدار سستی و قانونی قابل تبیین نیست. در این نوع رابطه پیروان، شخص رهبر را دارای آنچنان فضایل و برجستگی های استثنایی و خارق العاده ای می شناسند که نوعی پیروی محض از او را با میل می پذیرند به نحوی که برخلاف آنچه در نظامات سستی و دموکراتیک مطرح است، رهبر برای اعمال اراده نیازمند به حجت بیرونی نیست بلکه او شخصاً دارای آنچنان فضایل و خصایصی است که فرامینش از اعتبار و حجت کافی برای اطاعت برخوردار است.

در این نوع اقتدار پیروان در شخصیت رهبر، کمالاتی می بینند که باعث می شود سعادت خود را در جلب رضایت او ببینند، ولی این سعادت لزوماً به کسب سود و منفعت مادی و این جهانی تعبیر نمی شود شاید پیروان، همه سختی ها را تحمل کنند تا بر سر عهد خود با رهبر باشند و بخاطر اجرای فرامین او، به سهولت از جان خود مایه بگذارند. بدیهی است که این رابطه ماهیتاً با روابطی که در انواع اقتدار سستی و قانونی جاری است، متفاوت می باشد. چرا که در این نوع روابط، پیروان یا به دلیل ترس از مجازات، فرمان حاکم را اطاعت می کنند یا بخاطر محاسبه عقلانی برای کسب منفعت، اعمال مقررات ناشی از تصمیم جمع را می پذیرند و حاکمیت به نمایندگی از جمع، آن را اعمال می کند. بدین ترتیب در ماهیت اقتدار کاریزماتیک ما با نظامی از روابط اجتماعی مواجهیم که در آن جاذبه نوعی خاص از کمالات و ارزش های معنوی، برای تبعیت پیروان انگیزه و انرژی کافی را در آنها ایجاد می کند. در مشرب جامعه شناسی وبر، باور انسان ها اهمیت کلیدی دارد و از همین زاویه است که وجود چنین دریافت معنوی از هستی، اعم از اینکه حقیقت داشته و یا پیروان به دلایل گوناگون توهم کرده باشند شرط اساسی برای ایجاد روابط اقتدار کاریزمایی است و شخصیت رهبر کاریزما در ایجاد و اثبات چنین باوری نقش محوری دارد.

۶. یافته‌های پژوهش

۱.۶ تحلیل جامعه‌شناختی مرید مرادی

در سطور پیشین، رابطه کاریزما و مرید و مرادی از نظر مفهومی و ویژگی‌ها و خصایص مورد بررسی قرار گرفت. لازم به ذکر است که قصد مقایسه تمام عیار رابطه کاریزما با مرید و مرادی را نداریم و تفسیرهای انجام شده به جهت روشن شدن و تبیین این دو رابطه است. در این بخش، مولفه‌هایی که قابلیت تعمیم در میان رابطه مرید - مرادی و کاریزما دارند، اشاره شده و سپس به تحلیل رابطه امام به عنوان رهبر با پیروان خود مطابق با مولفه‌های بیان شده پرداخته می‌شود تا مشخص گردد نوع رابطه امام با پیروان از کدام موارد است.

مولفه‌های قابل تعمیم:

۱. اعتقاد به ویژگی‌های فوق‌العاده رهبر: در هر دو رابطه، پیروان به ویژگی‌های فوق‌العاده رهبر خود اعتقاد دارند. در رابطه مرید و مرادی، این ویژگی‌ها جنبه معنوی و عرفانی دارند، در حالی که در رهبری کاریزماتیک و رابطه امام و پیروان، این ویژگی‌ها بیشتر جنبه سیاسی و اجتماعی دارند.

۲. اطاعت و پیروی: در هر دو رابطه، پیروان از رهبر خود اطاعت می‌کنند و از او پیروی می‌کنند.

۳. نقش رهبر در هدایت و راهنمایی: در هر دو رابطه، رهبر نقش مهمی در هدایت و راهنمایی پیروان خود دارد.

۴. وجود یک رابطه عاطفی: در هر دو رابطه، بین رهبر و پیروان یک رابطه عاطفی وجود دارد.

اشتراکات بین دو رابطه عبارت از:

۱. روابط حاکم بر تشکیلات کاریزمایی و رابطه مرید مرادی از نوع روابط عاطفی و حسی است. یعنی اساس رابطه، محبت قلبی است به حدی که پیروان چشم و گوش بسته در خدمت کاریزما و مراد بوده و فرامین او را بدون چون و چرا انجام می‌دهند.

۲. عدم وجود تشکیلات سازمانی و تشکیلات اقتصادی.

۳. وجود نیروی انقلابی در هر دو رابطه کاریزما و مراد، است. به این معنا که هر دو توانایی ایجاد تحولات درونی در پیروان خود را دارند. کاریزما در سطح اجتماعی و مراد در سطح دورنی افراد است. البته اگر مریدان تعدادشان کثیر باشد، نیروی اجتماعی حاصل از آن ممکن است، انقلاب اجتماعی هم بیافریند.

۴. نقش کلیدی و راهبردی وجود پیروان در هر دو رابطه (کاریزما و مرید-مرادی) که بدون وجود پیروان، موضوع کاریزما و مراد، تحقق عینی و بیرونی ندارد.

جهت اختلاف عبارت از:

۱. در رابطه کاریزمایی، کثرت و وفور پیروان، شرط اطلاق مفهوم کاریزماست و اگر فردی پیروان فراوانی نداشته باشد، عنوان کاریزما بر او صدق نمی‌کند هرچند حد و وسعت این فراوانی پیروان می‌تواند بسیار متنوع باشد. اما در رابطه مرید-مرادی، کمی افراد مطرح نیست اتفاقاً نمونه‌های عالی رابطه مرید-مرادی، رابطه‌هایی که بین یک مرید و مراد این رابطه برقرار بوده است مثل رابطه شمس و مولانا یا رابطه موسی و خضر

۲. در رابطه مرید-مرادی، مراد نوعی تعهد درونی به تعالی بخشی و هدایت مرید دارد و بدون این وصف، مراد، جلوه کامل حقیقت شیخوخیت یا مرادی را فاقد است اما کاریزما در تعریف مفهومی خود، ضرورت و تعهدی به هدایت و تعالی پیروان ندارد. صرفاً، خود پیروان هستند که سعادت و تعالی خود را در پیروی از کاریزما می‌دانند.

۳. در رابطه مرید-مرادی، پیدایش تردید و شک نسبت به مراد موضوعیت ندارد و سالک حتی با فرض مشاهده عدم صفات یا شایستگی‌های لازم در مراد باید به شک خود اعتنا نکند و شیخ یا مراد را منزّه بداند. اما در رابطه کاریزمایی، شرط بقا این رابطه، تداوم حس وجود شایستگی و برتری‌های فوق‌العاده در کاریزما است و افول یا فقدان این ویژگی‌ها که امری متصور است موجب سلب تلقی کاریزمایی می‌شود.

۲.۶ نحوه ارتباط موضوع کاریزما با مراد-مرید و امام خمینی و پیروان

یکی از پرسش‌های قابل تأمل در حوزه عرفان و جامعه‌شناسی، امکان تعمیم رابطه مرید و مرادی به سطحی وسیع‌تر در جامعه و تطبیق آن با نظریه کاریزما است. در عرفان عملی،

سیر و سلوک عارفان غالباً به صورت فردی دنبال می‌شود، اما در برخی مراحل، ضرورت دستگیری و هدایت دیگران برای وصول به سعادت و کمال مطرح می‌شود. این موضوع، پرسشی را در ذهن ایجاد می‌کند که آیا می‌توان رسالت هدایت خلق در سفر چهارم عرفان را با مفهوم رهبری کاریزما در جامعه‌شناسی مرتبط دانست؟

در عرفان، سلوک عارفانه غالباً مسیری فردی است، اما در برخی مراحل، به‌ویژه در سفر چهارم، عارفان به ضرورت توجه به جمع و جامعه اذعان می‌کنند. در این مرحله، عارف به دنبال سعادت جمعی و یاری رساندن به دیگران است. (ابن عربی، ۱۹۴۶: ۲۹۱؛ نسفی، ۱۳۸۶: ۳۵۰) کمال‌جویی جمعی در این مرحله جایگزین کمال‌طلبی شخصی می‌شود. (نسفی، ۱۳۸۶: ۱۳۸). (ابن عربی، ۱۹۴۶: ۲۹۳؛ خوارزمی، ۱۳۷۹: ۸۳۵) رابطه مرید و مرادی در عرفان، به‌طور معمول در چارچوب جمع‌های محدود تعریف می‌شود. اما در سفر چهارم، این رابطه معنای وسیع‌تری پیدا می‌کند و از سطح روابط فردی فراتر می‌رود. عارف در این مرحله، به دنبال هدایت خلق به معنای عام آن است و نگاهی فراتر از مریدان خاص خود دارد. مسئولیت و رسالت عارف در هدایت جامعه در سفر چهارم^۲، شباهت بسیاری به رهبری کاریزما در جامعه‌شناسی دارد. در هر دو مورد، رهبر با اتکا به ویژگی‌های شخصیتی و معنوی خود، پیروان را به سوی هدفی مشترک رهنمون می‌شود. امام خمینی (ره) نمونه‌ای از عارفانی هستند که در دهه‌های آخر عمر خود، رسالت هدایت جامعه را بر عهده گرفتند. ایشان با اتکا به آموزه‌های عرفانی و نگاهی که به هدایت خلق در سفر چهارم داشتند، رهبری انقلاب اسلامی را بر عهده گرفته و تحولات عظیمی در جامعه ایران ایجاد کردند. با بررسی تطبیقی رابطه مرید و مرادی در عرفان و رهبری کاریزما در جامعه‌شناسی، می‌توان به شباهت‌های قابل توجهی بین این دو مقوله دست یافت. رسالت هدایت خلق در سفر چهارم عرفان، مشابهت بسیاری با وظایف رهبر کاریزما در جامعه دارد. امام خمینی (ره) این آموزه‌ها را در عمل به کار گرفته است. ارتباط امام خمینی با پیروانشان بر دو عنصر کلیدی استوار بود:

۱. **شخصیت چندوجهی:** امام خمینی در زمینه‌های مختلفی مانند فلسفه، فقه، عرفان و اجتماع صاحب نظر و اندیشمند برجسته‌ای بودند. این تنوع در تخصص و دانش، طیف وسیعی از پیروان را با گرایش‌های مختلف به ایشان جذب می‌کرد.

۲. **رابطه ویژه با مردم:** امام خمینی رابطه عمیق و صمیمانه‌ای با مردم داشتند. این رابطه عاطفی، پیروان را به ایشان وفادار و مطیع می‌کرد.

با توجه به دو عنصر فوق، رهبری امام خمینی در قالب‌های مختلفی نمود پیدا می‌کرد:

۱. **مرجعیت دینی:** امام خمینی به عنوان مرجع تقلید، در مسائل شرعی و دینی برای پیروان خود راهنمایی و رهبری ارائه می‌کردند.

۲. **رهبری عرفانی:** امام خمینی به واسطه مقام معنوی و عرفانی خود، پیروان را در مسیر سلوک و تهذیب نفس هدایت می‌کردند.

۳. **رهبری سیاسی:** امام خمینی به عنوان رهبر سیاسی، جامعه را به سوی آرمان‌های متعالی هدایت و برای ساختن جامعه‌ای ایده‌آل تلاش می‌کردند.

۳.۶ بررسی ابعاد مختلف رهبری

با توجه به رسالت و رهبری امام خمینی، در واقعیت انقلاب و رابطه مردم با امام ویژگی‌ها و مولفه‌هایی ظاهر شده است که در یک سطح امام به عنوان یک سالک و عارف در کامل‌ترین مرحله سیرش آماده است و می‌خواهد با دستگیری از مردم و هدایت جامعه به سمت الی الله رسالت خود را انجام دهد و با مشخصاتی چون سیر در مسیر قرب الی الله امید به رستگاری، نصرت الهی، توکل به خدا و شجاعت در این مسیر است و بدون هیچ ترس و واهمه‌ای با قاطعیت و اطمینان خاطر حرکت می‌کند مردم هم از او به عنوان کسی که با منشا ماورایی وصل است و از حقیقت غیبی خبر می‌دهد نام می‌برند و تمامی دستورات و تکالیفی که از جانب او صادر می‌شود به نوعی متصل به هدایت الهی غیر قابل خطا می‌شناسند و یا در سطح دیگر به عنوان یک کاریزما از آنها دستگیری می‌کند تا به جامعه آرمانی و رستگاری رساند و مردم هم با امام با جان دل از رهبری پیروی می‌کنند و او را منجی خود می‌دانند که قرار است آنها را به جامعه آرمانی‌شان برساند تفسیر می‌شود. انقلاب اسلامی ایران، تجلی‌گاه هر دو خصلت امام خمینی بود. در برخی مقاطع، رشادت‌ها و رهبری ایشان، نمود عینی از یک سالک و عارف وارسته را داشت. در مقاطعی دیگر، رابطه مردم با امام، به وضوح نشان‌دهنده پیروی از یک رهبر کاریزماتیک بود. امام خمینی به طور همزمان از هر دو خصلت خود در جهت هدایت انقلاب و مردم استفاده کرد. ایشان با تکیه بر ایمان و عرفان خود، مردم را به رستگاری و جامعه آرمانی رهنمون می‌شد. از سوی دیگر، با اتکا به قدرت کاریزمای خود، انسجام و اطاعت مردم را در مسیر انقلاب حفظ می‌کرد. حال باید مشخص کرد که کجاها و در چه سطحی از این رشادت‌ها از جنس

سالک و رهبری عرفانی می‌باشد و در چه سطحی از جامعه این مولفه‌ها تحت عنوان رابطه کاریزمایی تعریف می‌شود.

۱.۳.۶ رهبری ناشی از مرجعیت دینی

رهبری امام خمینی از عناصر چندگانه شکل گرفته است یکی از این عناصر مرجعیت ایشان است. امام خمینی به عنوان شخصیت چند بعدی در زمینه های مختلف علمی به ویژه فقه تحصیل کرده و دارای تالیفات و نظرات مهم در این حوزه است. ایشان ضمن تحصیلات عالیه حوزه و داشتن کلاس درس و بحث، برخلاف سایر علما و هم کیشان خود نسبت به مسائل جامعه بی تفاوت نبوده و همیشه پیگیر جریانات اجتماعی و منطقه ای از طریق رادیو و روزنامه و مجلات و حتی دیدارهای میدانی بودند. در گذشته مرسوم بود که علما به مسایل دینی و احکام شخصی مردم مشغول بوده و خیلی با مسایل اجتماعی و سیاسی کار نداشتند و آخوندسیاسی مساوی اخوند بی دین بود. اما امام خمینی با تغییر نگرش در این حوزه و زمینه سازی در حوزه علمیه قم به تدریج توانستند به دستاوردهای مهمی در انقلاب برسند و شخصیت‌های مهم و تاثیر گذار در انقلاب تربیت کنند. از جمله حوادثی را که اشاره به رهبری امام از نگاه فقهی به جریانات اجتماعی دارد عبارت از:

- لایحه انجمن های ایالتی و ولایتی: در مهرماه ۱۳۴۱ به تصویب هیأت دولت رسید. بر اساس آن، لغو شرط اسلام از شرایط انتخاب کنندگان و انتخاب شونده‌گان و لغو شرط سوگند به قرآن مجید در سوگند، در تضاد با قوانین ایران و اسلام بود. امام خمینی در تلگرافهایی به شاه و اسد الله علم (نخست وزیر)، خواستار لغو لایحه شدند. (خمینی بی تا ج ۱: ۷۹).

- مخالفت امام با طرح انقلاب سفید شاه: در دی ماه ۱۳۴۱ طرحی جدید توسط شاه با عنوان «انقلاب سفید» یا «انقلاب شاه و میهن» با اصولی شش گانه اعلام شد. از بندهای معروف این اصول، الغای رژیم ارباب و رعیتی بود. امام خمینی این لایحه را به سود امریکا و اسرائیل می دانست ایشان از علما می خواستند که رفتارند را تحریم کنند ولی علما می گفتند توان مقابله با شاه را ندارند و برخی از علما پذیرفتند در نهایت امام بیانیه شدید الحنی را برای شاه ارسال کرد ولی در نهایت رفتارندوم برگزار و لایحه تصویب شد. امام سرانجام طی بیانیه ای عید نوروز سال ۱۳۴۲ را عزای

عمومی اعلام کرد. در این بیانیه از انقلاب سفید شاه به «انقلاب سیاه» تعبیر کرد و آن را هم‌سو با اهداف آمریکا و اسرائیل دانست.

- امام خمینی در طی سخنرانی علناً خود را پاسدار اسلام و احکام اسلام و مخالفت خود را با شاه و اعمال او به عنوان مرجع دینی بیان کردند.

- حمله به مدرسه فیضیه قم: روز دوم فروردین سال ۱۳۴۲، مصادف با سال روز شهادت امام جعفر صادق بود. در پی سخنرانی امام، شاه را عامل اصلی این جنایت و هم پیمان اسرائیل و آمریکا معرفی می‌کند و سکوت امروز را همراهی با دستگاه جبار می‌داند.

- در پی حادثه مدرسه فیضیه: امام خمینی یک کار ویژه‌ای تحت رهبری فقهی انجام می‌دهند و آن صدور بیانیه‌ای تحت عنوان شاه دوستی یعنی غارتگری است که در این اعلامیه شاه را محاکمه می‌کند و تقیه را در آن شرایط حرام می‌دانند. (خمینی بی تا ج ۱: ۱۷۸).

- طرح نظریه ولایت فقیه: امام بر اساس نظریه امامت، همه‌ی حکومت‌ها به غیر از دوران کوتاه حکومت امام علی، مابقی را حکومت جور می‌داند و به حاکمیت معصوم و فقیه جامع‌الشرائط در عصر غیبت تأکید دارد. (خمینی ۱۳۷۶: ۳-۴۸-۱۱۱). از نظر ایشان «... بر فقهای جامع‌الشرائط واجب است که با ایجاد شرایط، به‌طور انفرادی و یا دسته‌جمعی تشکیل حکومت دهند» (خمینی ۱۳۷۶: ۶۲۴).

- جشن های ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی: امام خمینی علیه حضور در این جشن و علیه انحلال احزاب سیاسی و تشکیل حزب رستائیز اعلامیه صادر و آن را تحریم کردند. (پاکتچی ۱۳۹۴: ۶۶۴-۷۶۳)

شمار حوادث بسیار است و مجال بررسی به همه در پژوهش حاضر نیست. در این موارد، آنچه که برجسته است اینکه امام خمینی از موضع یک فقیه در خصوص موضوعات مختلف از جمله موضوعات سیاسی - اجتماعی، نظر فقهی خود را در باب حرمت امور ی که خلاف اسلام می‌دانست اعلام کرده و مردم عمدتاً بعنوان یک مقلد، به حکم مرجعیت دینی خود عمل می‌کرد البته پیامد سیاسی - اجتماعی در تقابل با رژیم شاه داشت.

۲.۳.۶ رهبری ناشی از مرجعیت عرفانی

از دیگر عناصر تاثیرگذار بر رهبری امام خمینی، بعد عرفانی ایشان است. امام در بعد عرفان نظری و عملی صاحب تالیف و نظرات برجسته ای هستند. از جمله تالیفات ایشان شرح دعای سحر در سن ۲۷ سالگی شان، شرح چهل حدیث و آداب الصلاه، مصباح الهدایه و... است. ایشان عرفان را از جنبه فردی خارج و وارد جامعه کردند. طبق بیانشان:

مذهب اسلام هم زمان با اینکه به انسان می گوید که خدا را عبادت کن و چگونه عبادت کن به او می گوید چگونه زندگی کن و روابط خود را با سایر انسان ها باید تنظیم کنی و حتی جامعه اسلامی با سایر جوامع باید چگونه روابطی را برقرار نماید، ... اسلام هدایت جامعه را در همه شئون و ابعاد به عهده گرفته است. (خمینی، بی تا، ج ۵: ص ۳۸۹)

تمام تشکیلاتی که در اسلام از صدر اسلام تا حالا بوده است و تمام چیزهایی که انبیا از صدر خلقت تا حالا داشتند و اولیای اسلام تا آخر دارند معنویات اسلام است، عرفان اسلام است، معرفت اسلام است، در راس همه امور معنویات واقع است، تشکیل حکومت برای همین است؛ البته اقامه عدل است لکن غایت نهایی معرفی خداست و عرفان اسلام، .. از این جهت ما باید عمده توجهمان به عرفان اسلامی باشد...» (خمینی تا ج ۲۰: ۲۹۸) امام هدف از تشکیل حکومت را توجه به معنویات و عرفان اسلامی میدانند چراکه می خواهند انسان ها به کمال نهایی که لقای الهی است برسند.

- درگذشت فرزند ارشد امام خمینی: به نقل یکی از افراد نزدیک امام: حضرت امام در برخورد با فاجعه شنیدن شهادت فرزندشان در چند مرحله عکس العمل نشان دادند. اول در لحظه شنیدن این خبر دردناک بود. دوم در لحظه ای که سر مزار پسر حاضر شد و سوم لحظه ای است که به منزل فرزندش سر زد و دلداری داد. مردم در واکنش به این حادثه مجالس بزرگداشت برگزار کردند و امام از حادثه فرزندشان به عنوان الطاف خفیفه الهی یاد می کنند. (دعایی ۱۳۸۷: ۱۵۰ - ۱۵۹)

- مقاله توهین آمیزی - به مناسبت سالروز کشف حجاب - نسبت به امام خمینی رحمه الله در روزنامه اطلاعات: انتشار این مقاله با موج تظاهرات اعتراضی مردم قم روبه رو شد که بسیاری در این درگیری دستگیر و زخمی یا کشته شدند. علت این

تجمعات گسترده این است که مردم به امام نگاه رهبر معنوی داشته و در پی واکنش به مصایب رهبرشان است.

- بازگشت امام خمینی از پاریس به ایران: اوج نقش عرفانی امام خمینی را در این واقعه می توان مشاهده کرد. چراکه احتمال ربوده شدن هواپیما و یا سرنگونی آن و یا دستگیری امام به محض ورود به ایران بسیار بالا بود و به رغم مخالفت های همراهان امام ، امام تصمیم به برگشت میگیرند و یکی از تایخی ترین مصاحبه های خود را رقم زدند. در جواب سوال خبرنگار که چه حسی از بازگشت به ایران دارید ایشان می گویند: هیچ! این واژه هیچ، بر خلاف تصور اولیه به معنی نداشتن احساس نیست. بلکه در آن شرایط که همه اطرافیان در نگرانی و خوف از شرایط و احتمالات گوناگون اقدامات خطرناک از جانب رژیم شاه و حامیان آمریکایی بسر می بردند، این بیان فقط در چارچوب حالات عرفانی یک عارف و باورمند به قدرت لایزال الهی متصور است که با توکل به خداست و اراده او، هیچگونه بیم و هراسی به دل نمی دهد و می تواند با آمدنش به ایران همه نقشه ها برآب شد.

- شکسته شدن حکومت نظامی به فرمان امام خمینی در روز ۲۱ بهمن سال ۱۳۵۷: امام خمینی در پیامی فرمودند: «اعلامیه امروز حکومت نظامی، خدعه و خلاف شرع است و مردم به هیچ وجه به آن اعتنا نکنند. برادران و خواهران عزیزم! هراسی به خود راه ندهید که به خواست خداوند تعالی حق پیروز است. (خمینی بی تا ج ۶: ۱۲۱-۱۲۲)

- حوادث دوران دفاع مقدس و رهبری امام و پیروی مردم از ایشان: خود تصویر ساز صحنه های زیبای رهبری عرفانی است. برای نمونه امام در زمان شنیدن خبر پیروزی خرمشهر، اشاره داریم. امام خمینی آن را به معجزه تشبیه کرده (خمینی بی تا ج ۱۶: ۲۷۰) و حاصل رحمت، نعمت و توفیق و عنایت الهی خوانده (خمینی بی تا ج ۱۶: ۳۱۵-۳۱۶) که در صدر اسلام هم نظیرش بوده و خداوند درون دل های دشمنان اسلام آن چنان رعب و وحشتی افکنده است که با همه تجهیزات، در برابر غریو الله اکبر مسلمانان تسلیم شده اند. (خمینی بی تا ج ۱۷: ۲۹۴ - ۲۹۵) ایشان ضمن پیامی به مناسبت فتح خرمشهر، این پیروزی را «نصر عظیم» و افتخاری ابدی برای اسلام خواند و ارتش اسلام را مفتخر به نشان «ما رمیت اذ رمیت ولكن الله رمی» و مورد قدردانی امام زمان شمرد. (خمینی بی تا ج ۱۶: ۲۵۷).

- نامه امام به گورباچف: در انجا ضمن توصیه و اندرز به فروپاشی شوروی نیز اشاره داشتند.

۳.۳.۶ رهبری به عنوان رهبر کاریزما

در تعریف کاریزما، ویژگی ها و توانایی هایی برای او ذکر شده که فرد عادی از داشتن آنها عاجزند. در نگاه پیروان، این ویژگی ها یک موهبت الهی است که دارنده آن به عنوان رهبر و منجی تلقی می شود، در رابطه کاریزمایی وجود سه مولفه، ۱. ویژگی و صفات متفاوت از دیگران، ۲. نیروی انقلابی و ۳. پیروی و ارتباط قلبی پیروان از کاریزما، شاخص است. حال اگر بخواهیم در ارتباط با امام و پیروان، ارتباط کاریزمایی را بررسی کنیم باید به این سه مولفه توجه کنیم.

- اولین مولفه کاریزما، تصور پیروان از رهبر بر اساس ویژگی هایی است که از او در ذهن خود تعریف می کنند، است. تصویری که پیروان امام از ایشان داشتن ویژگی های شاخصی چون عدالت، شجاعت، مبارزه، مظلوم، مقدس ... بود. در بین مراجعی که هم عصر امام بودند کسی که این ویژگی ها را داشته و بتواند بصورت عملی و اکتسابی در زندگی خود، به تصویر بکشد کم تر بود و شاخص ترین آنها امام خمینی است. امام به جهت احترام و تکریم ویژه ای که برای احاد مردم داشتند و مردم را ولی نعمت خود معرفی می کردند. بیشتر توجهشان به بعد انسانیت و فطرت افراد است، همچنین به سبب مشقت و رنج هایی که خود در مسیر مبارزه کشیده بودند در نگاه پیروان به عنوان فرد مظلوم تلقی می شدند که نیازمند حمایت و پیروی پیروان برای مبارزه با ظلم و استبداد دوران بود و به عنوان منجی، آنها را از دست استکبار و ستم شاهی نجات دهد و احیاگر ارزش های والای انسانی باشد، بود. برای نمونه می توان شاره کرد:

- استفاده از ابزار و آلاتی چون صدوربیانی و اعلامیه ها، نوارکاست و مراسم مذهبی و سخنرانی های به مناسبت های مختلف در بسیج نیروها برای اهداف انقلاب: برای نمونه در ترغیب دیگران از مشابهت سازی وضعیت مبارزاتی خود با زمان صدر اسلام استفاده کردند که واقعه ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ یا کشتار محرم سال ۱۳۵۶ را تاثیر پذیرفته از نهضت حسینی دانسته اند یا خیزش سیل عظیم جمعیت در پی درگذشت فرزند امام و برگزاری مراسم با شعارهایی چون درود بر خمینی بت شکن، ماهمه

سرباز تویم خمینی، کار شاه تمام است خمینی امام است، تاسوعا قرار ما، عاشورا قیام ما (خمینی بی تا ج ۳: ۴۶۵-۴۴۹) و... خود نشان از شخصیت رهبر کارزماتیی امام در بین پیروان خود است. در مقابل هم امام خمینی نسبت به مردم توجهات خاصی داشتند برای نمونه به برخی از سخنان ایشان اشاره می شود:

- «جدیت بکنید که با مردم رفتارتان خوب باشد. اینها بندگی خدا هستند. با اینها رفتارتان خوب باشد. همه جا، همه کس، همه مردم با هم، جدیت بکنند که همه با هم خوب باشند؛ یک محیط برادری ایجاد بشود.» (خمینی بی تا ج ۸: ۲۳۷)

- مردم مردم الهی هستند، مسلم هستند، قیام الله کردند، برای خاطر حق قیام کردند. (خمینی بی تا ج ۵: ۴۲).

- «وقتی با مردم خوبی کردید، محبت کردید، خدمتگذار مردم بودید، وقتی که بروید شب منزل، آرامش برای قلبتان هست؛ وجدانتان ناراحت نیست.» (خمینی بی تا ج ۶: ۴۴۳)

- «من خدمتگذار ملت ایران هستم. من خدمتگذار جوانان ایران هستم. من خدمتگذار بانوان ایران هستم.» (خمینی بی تا ج ۶: ۳۶۴)

- «همه در خدمت ملت هستند؛ دولت در خدمت ملت است؛ ما همه در خدمت ملت هستیم.» (خمینی بی تا ج ۶: ۴۱۹)

مولفه دوم: روحیه مبارزه طلبی و انقلابی امام با دستگاه ظلم و جور. در سراسر پیام ها و اعلامیه ها و سخنرانیان به صراحت اعلام کرده بودند.

-

ما تا به حال با اینها مماشات نموده و به نصیحت و تذکر اکتفا کردیم و نگذاشتیم ملت عصبانی شود و اگر یک روز ملت با حالت عصبانی از خانه خارج شود مطلب صورت دیگری پیدا خواهد کرد. آن روز است که سرباز به نفع اسلام سرنیزه را بیندازد و ژاندارم تفنگ را، آن روز است که دیگر نه کاخی برای علم باقی خواهد ماند و [نه] کاخی مرتفعتر از آن.. (خمینی بی تا ج ۱: ۱۰۶)

- «از ری نوشتند ما پنج هزار نفر با کفن آماده‌ایم؛ از جاپلق» (۳) نوشتند ما صد هزار نفریم، مهیای دستور شماییم؛ از لرستان نوشتند طایفه‌هایی با کفن حاضریم. مردم بیدارند.» (خمینی بی تا ج ۱: ۱۲۱)

-

ما اگر بتوانیم در مقابل این دسیسه و توطئه‌های شاه، فقط مردم را بیدار و آگاه سازیم و نگذاریم که گول بخورند و تحت تأثیر برنامه فریبنده او قرار بگیرند، حتماً او را با شکست مواجه خواهیم ساخت و درمانده خواهیم کرد... بزرگترین کاری که از ما ساخته است بیدار کردن و متوجه ساختن مردم است. آن وقت خواهید دید که دارای چه نیروی عظیمی خواهیم بود. (خمینی بی تا ج ۱: ۱۳۴)

مولفه سوم رابطه قلبی امام با پیروان: در ارتباط با این شاخص می توان به حوادثی چون - استقبال مردم در روز ۱۲ بهمن هنگام ورود امام به ایران، - حادثه فوت فرزند ایشان و انقلاب های پس از آن، - بسیج شدن همه مردم در زمان حمله عراق به ایران، - در قضایای پانزده خرداد ۱۳۴۲ و به عکس در ارتباط با امام - انتخاب بنی صدر به عنوان رئیس جمهور به رغم خواست امام، - پذیرش قطعنامه ۵۹۸، - خواست ملت جهت تغییر سلطنت و نجات از دست ظلم و... می توان اشاره داشت.

با آنکه وجوه رابطه مرید، مرادی و کاریزمایی امام در فرایند رهبری انقلاب به سهولت قابل تفکیک و تمایز نیست و آمیختگی این دو وجه غیر قابل انکار است ولی برای سهولت تفکیک، رهبری فقهی بعنوان مرجعیت با رهبری عرفانی از موضع رابطه مرید مرادی و رابطه کاریزمایی خوبست به تفکیک نوع پیروان اشاره داشته باشیم. بدیهی است مرجعیت امام صرفاً برای پیروان متشرع که خود قادر به استنباط احکام از متون دینی نبودند موضوعیت داشت در حالیکه بخشی از عارف مسلکان، اساساً چندان تقیدی به شریعت به معنی فقهی آن نداشتند که بخواهند از امام تقلید کنند. از سوی دیگر بسیاری از مردم متدین که اهل تقلید در فروعات دین بودند نیز مقلد دیگر مراجع بودند و اطلاعاتشان از امام در فرایند انقلاب، از باب رابطه مرجع - مقلد نبود. از همه مهمتر بخشی از مردمی که در فرایند انقلاب تحت رهبری امام مشارکت داشتند نه عارف مسلک بودند نه لزوماً چندان تقیدی به اجرای شریعت داشتند که بخواهند از امام تقلید کنند. بلکه تنها وجهی که برای پذیرفتن رهبری امام درمورد آنها قابل ذکر است وجه کاریزمایی امام و باورمندی تدریجی به صلاحیتها و توانمندی های امام در رهبری انقلاب بود که آنها را در ذیل چتر رهبری امام قرار داد. به این موارد باید پذیرش رهبری امام از سوی افراد و جریانهای که صرفاً از بعد سیاسی برای پیشبرد اهدافشان در مبارزه با رژیم شاهی عملاً خود را ناچار از همسویی با امام می دیدند باید اضافه کرد.

به این ترتیب باید اذعان داشت فراگیر ترین بعد رهبری امام در انقلاب همان بعد کاریزمایی امام بود که سایر جنبه ها به آن وسعت و قلمرو بیشتری بخشید بطوری که در نبود این بعد، شاید نتوان تحقق انقلاب به رهبری امام را تصور کرد ولی فقدان تصور بعد عرفانی، یا مرجعیت، به چنین نتیجه گیری لزوما نمی انجامد.

۷. نتیجه گیری

ارتباط رهبر با پیروان، نقشی کلیدی در تاریخ و تحولات اجتماعی ایفا می کند. انقلاب اسلامی ایران نمونه ای بارز از این تأثیرگذاری است. در این مقاله، به بررسی نوع رابطه امام خمینی با پیروانشان پرداختیم. تعریف مفاهیم "مرید و مراد" در عرفان و "کاریزما" در جامعه‌شناسی بررسی شد. سپس، با مقایسه این دو نوع رابطه، به بررسی وجوه تشابه و افتراق آنها در رابطه امام خمینی با پیروانشان اشاره کردیم. تحلیل ها نشان می دهد که رابطه امام خمینی با پیروانشان ترکیبی از سه نوع رهبری است:

۱. رهبری دینی: امام خمینی به عنوان مرجع تقلید، مرجعیت دینی و مذهبی مردم را بر عهده داشتند.
۲. رهبری کاریزمایی: امام خمینی دارای ویژگی های خارق العاده ای بود که او را در نظر مردم به شخصیتی کارزماتیک تبدیل کرده بود.
۳. رهبری عرفانی: امام خمینی به واسطه مقام معنوی و عرفانی خود، به عنوان راهنمای معنوی و عارف بالله شناخته می شدند.

رابطه امام خمینی با پیروانشان صرفاً یک رابطه مرید و مرادی یا کاریزمایی نبود، بلکه ترکیبی منحصر به فرد از هر دو نوع رابطه بود. امام خمینی با اتکا به ویژگی های شخصیتی، دلسوزی برای مردم و سابقه مبارزاتی خود، توانسته بود اعتماد و اطاعت مردم را جلب کند. همچنین از نظر شخصیتی، دارای ویژگی هایی بود که او را از سایر رهبران مذهبی و سیاسی متمایز می کرد. تواضع، ساده زیستی، شجاعت و قاطعیت از جمله این ویژگی ها بودند.

در بررسی های انجام شده، مشخص گردید که تفکیک وجوه رابطه مرید- مرادی و رابطه کاریزمایی امام در فرایند رهبری به راحتی ممکن نیست و برای سهولت در این امر به تفکیک از نوع پیروان اشاره شد. بنابر این پیروان امام را می توان به گروه مقلدان، عارف

مسلکان و پیروان کاریزمایی تقسیم کرد. چراکه بخش کثیری از مردم صرفاً مقلد امام نبودند بلکه در فرآیند انقلاب با امام آشنا شده و تحت تاثیر ویژگی های کاریزمایی امام، رهبری او را پذیرفتند. یک گروه چهارمی نیز وجود داشت که اینها بخواص مقاصد سیاسی در همسویی با رهبری امام قرار داشتند تا بتوانند به اهدافشان برسند.

به این ترتیب باید اذعان داشت فراگیرترین بعد رهبری امام در انقلاب همان بعد کاریزمایی امام بود که سایر جنبه ها به آن وسعت و قلمرو بیشتری بخشید بطوری که درنبرد این بعد، شاید نتوان تحقق انقلاب به رهبری امام را تصور کرد ولی فقدان تصور بعد عرفانی، یا مرجعیت، به چنین نتیجه گیری لزوماً نمی انجامد.

پی‌نوشت‌ها

۱. برای مطالعه بیشتر به مقاله رابطه عرفان و جامعه شناسی رجوع شود
۲. بنابر تعلیمات عارفان اسفار اربعه «مراحل عملی» برای «رسیدن به خدا» عبارت است از: سفر من الخلق الی الحق، سفر بالحق فی الحق، سفر من الحق الی الخلق بالحق و سفر فی الخلق بالحق. سالک پس از طی سه سفر به سفر چهارم میرسد. سفر چهارم که سفر از خلق به سوی خلق که به وسیله حق تعالی است. سالک در این مرحله همه اسرار خلقت و رموز بسیار را به روشنی میبیند. خیر را از شر، نیکی را از بدی و سود را از زیان تشخیص میدهد. او از کیفیت رجوع همه به سوی خداوند و نتایج خوب و بد همه چیز آگاه است. او از سعادت و شقاوت خبر میدهد. همه این امور را به وسیله خداوند انجام میدهد. در این مرحله هرگز توجهش را از حق باز نمیدارد. سالک در سه سفر اول سلوکش به تنهایی و فردی است، اما در سفر چهارم، احساس میکند باید مردم را از سعادت و شقاوت امور با خبر کند، اسراری را که میدانند با آنها در میان بگذارد تا بتواند دست آنها را گرفته و در این سفر راهنمایی کند. در سفر چهارم عارف به صورت جمعی که توسط حق انجام میشود، سلوک خود را آغاز میکند تا به آن حقیقت یگانه نایل شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۴، ج ۱: ۱۳- ۱۴).

کتاب‌نامه

آرون، ریمون، (۱۳۹۶)، *مراحل اساسی سیراندیشه در جامعه شناسی*، باقر پرهام، تهران: علمی و فرهنگی.

حافظ، شمس الدین محمد، (۱۳۷۰)، *دیوان حافظ*، تهران: طلوع.

کاظمی، بهرام اخوان، (۱۳۸۵)، *نقد و ارزیابی نظریه ی کاریزمایی در تبیین رهبری امام خمینی (ره)*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

مقایسه رابطه کاریزماتیک در جامعه‌شناسی سیاسی ... (لیلا بیات و دیگران) ۲۶۳

- مشیری، فرخ، (۱۳۸۴)، *دولت و انقلاب/اجتماعی در ایران*، علی مرشد زاده، تهران: قصیده سرا.
- انصاری، عبدالله بن محمد، (۱۳۸۳)، *منازل السائرین*، مترجم: عبدالغفور روان فرهادی، تهران: مولی.
- جام، احمد، (۱۳۶۸)، *انیس الثانیین*، تهران: حیدری.
- حاضری، علی محمد، (۱۳۸۰)، *انقلاب و اندیشه*، تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- خطیب زاده، علیرضا، (۱۳۹۵)، *هفت وادی عشق*، تهران: بهجت.
- رازی، نجم، (۱۳۸۰)، *مرصاد العباد*، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- روحانی نژاد، حسین، (۱۳۹۶)، *درآمدی بر مبادی و مبانی سلوک*، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- سهروردی، شهاب الدین، (۱۳۸۶)، *عوارف المعارف*، ترجمه: ابومنصور بن عبدالمومن اصفهانی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- قشیری، ابوالقاسم عبدالکریم، (۱۳۷۴)، *رساله قشیری*، ترجمه: ابوعلی عثمان، تهران: نشر علمی و فرهنگی.
- کاشانی، عزیزالدین محمود بن علی، (بی تا)، *مصباح الهدایه و مفتاح الهدایه*، تهران: نشر هما.
- کبری، نجم الدین، (۱۳۹۱)، *ده شرط سلوک (رساله الخائف البهائم عن لومه اللائم)*، تهران: ترجمه و نهشر پارسه.
- مستلمی بخاری، ابوالبراهیم اسماعیل بن محمد، (بی تا)، *شرح التعرف و لمذهب التصوف*، تهران: انتشارات اساطیر.
- مستلمی بخاری، اسماعیل، (۱۳۶۳)، *شرح التعرف لمذهب التصوف*، تهران: انتشارات اساطیر.
- منور، محمد بن، (۱۳۶۶)، *اسرار التوحید*، تهران: آگاه.
- همدانی، عین القضاة، (۱۳۴۱)، *تمهیدات*، تهران: دانشگاه تهران.
- وبر، ماکس، (۱۳۷۴)، *اقتصاد و جامعه*، عباس منوچهری، مهرداد ترابی نژاد، مصطفی عماد زاده، تهران: مولی.
- محسنی، منوچهر، (۱۳۷۹)، *مقدمات جامعه‌شناسی*، تهران: دوران.
- کوزر، لوئیس، (۱۳۸۵)، *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، مترجم محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- وبر، ماکس، (۱۳۷۳)، *مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی*، ترجمه احمد صدرایی، تهران: نشر مرکز.
- خمینی، رو الله، (بی تا)، *صحیفه امام*، ۲۱ ج، تهران: بی نا.
- پاکتچی، احمد؛ حاج منوچهری، فرامرز؛ انصاری، حمید (۱۳۹۴). *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*. ج. ۲۲. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.

۲۶۴ جستارهای سیاسی معاصر، سال ۱۶، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۴

دعایی، محمود، (۱۳۸۷)، *خاطرات سید محمود دعایی*، تهران: اطلاعات.

بسطامی، رضا، *خاطرات علی دانش منفرد*، (۱۳۷۴)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

میردار، مرتضی، (۱۳۸۲)، *خاطرات حجت‌الاسلام والمسلمین ناطق نوری*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

خمینی، روح الله، (۱۳۷۶)، *ولایت فقیه*، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

حاضری، علی محمد، بیات، لیلا، (۱۴۰۰)، *رابطه عرفان و جامعه شناسی*، شماره ۴، تهران: پژوهشهای عرفانی.

رسولی، محمد، (۱۴۰۰) *مبانی حقوق عمومی در ایران کهن*، لنگرود: سمرقند.